

Теорії політики, держави та влади у науковій спадщині Сергія Рябова

Не існує єдиного загально визнаного визначення, яке б характеризувало поняття держави. Однак не можна заперечити, що державою є об'єднання людей, що містить певну структуру влади або ж територіально політична організація. Виділяють наступні обов'язкові елементи держави:

- 1) населення
- 2) територія
- 3) публічна влада

У вузькому розумінні державою вважають лише апарат державної влади. Також невід'ємною ознакою будь-якої держави є суверенітет, фактично це означає її верховенство та незалежність у внутрішніх та зовнішніх справах. Німецький юрист та політичний філософ Карл Шмітт розумів справжню незалежність та суверенітет держави у можливості не тільки бути джерелом права, а і у змозі змінювати його та порушувати. [4]

Теорія держави, політики та влади є однією з чільних , і найбільш плідних сфер дослідження українського політолога Сергія Рябова. На його думку, держава є складовою політичної системи, що покликана узгодити конфліктуєчі інтереси різних соціальних груп населення, таким чином запобігши руйнуванню суспільства. Політику він визначає, як вираження соціальної структури суспільства, а політичну подію, як прагнення окремих спільнот здійснити свої наміри. [1]

Вчений пише про наявність розшарування населення як об'єктивного наслідку розвитку суспільства. Дійсно, адже поділу на класи, стани або ж верстви не існувало лише у первісно-общинному ладі. Так, основоположник марксистського вчення, німецький філософ та суспільно-політичний діяч Фрідріх Енгельс у праці "Походження сім'ї, приватної власності та держави" зазначає, що у родовому укладі, який почав розвиватися у період дикості і досяг своєї вершини у період варварства, не було місця поняттям панування, рабства, прав, обов'язків та класів. Проте у зв'язку зі збільшенням продуктивності праці, а разом з тим і збільшенням кількості праці на одну особу, виникла потреба в додатковій робочій силі, постачання якої забезпечувалось полоненими від воєнних дій. Таким чином з'явився перший масштабний поділ на два класи: панів та рабів. В час виникнення приватної власності на землю з'явилася моногамна сім'я, а також наступний етап класового поділу на багатих та бідних. Отже, класи як такі сформувалися у процесі становлення держави, що у свою чергу була результатом появи обміну, поділу праці та приватної власності. Через поглиблення поділу праці виникали нові соціальні групи поза родовим устроєм об'єднані спільними інтересами, способом життя, ідеалами, тенденціями та перспективами розвитку. [3]

Сергій Рябов ставить питання: «Чому у суспільстві точиться боротьба між його складовими?». На думку Томаса Гоббса, автора твору «Левіафан», відповіддю на нього є природнє егоїстичне єство людини. Тоді як соціологи біологічного та органічного напрямків вважають конфліктність на суспільному рівні проявом тваринного егоїзму та рудиментом. [1]

Проте варто зазначити, що в економіці, науці, яка безпосередньо вивчає поведінку людину у суспільстві, одним із базових теоретичних постулатів, на якому ґрунтуються усі подальші дослідження та теорії, є поняття людини-егоїста, що було введено батьком економічної

теорії, Адамом Смітом, у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів». Саме егоїзм змушує людину діяти у власних інтересах, максимізувати вигоду, що фактично прирівнюється до раціональності.

Ще однією версією пояснення природи соціального конфлікту є несправедливий розподіл благ, як наслідок нерозвиненості виробництва. [1] Проте знову ж одним із принципів економічної теорії є необмеженість потреб людини, тобто наскільки б ефективним не було виробництво товарів та послуг, конфліктність щодо їх розподілу буде завжди зберігатися.

До того ж сьогоднішню індустрію промисловості аж ніяк не можна вважати нерозвиненою, проте нерівність розподілу благ лише поглиблюється. Як і для більшості соціологічних явищ для наявності нерівності у суспільстві немає єдиного пояснення. Так, функціоналізм пояснює нерівність виходячи із диференціації соціальних функцій. На основі поділу праці сформувалася ієрархія соціальних функцій, яка у свою чергу стала фундаментом для утворення класового суспільства. Пояснення нерівності через нерівномірність розподілу благ – це суто марксистський підхід, що причиною утворення антагоністичних класів вбачає приватну власність. Статусний підхід є синтезом двох попередніх підходів, тобто місце людини в суспільстві визначається як його компетентністю стосовно тієї чи іншої соціальної функції, так і матеріальною можливістю досягнути певного статусу. [5]

Тож, людська конфліктність є неподоланною, а навіть природньою. А. Р. Дарендорф, Л. Козер та Р. Коллінз тлумачать це явище як джерело суспільного розвитку. [1]

Сергій Рябов пише, що крім індивідуальних інтересів у суспільстві є і всезагальні, наприклад, збереження цілісності суспільства, дотримання певного порядку взаємодії людей. Змістом політики є втілення спільних інтересів через боротьбу індивідуальних, а механізм дії

цього процесу називають політичною системою. [1] В економічній теорії ідею верховенства колективних цілей та завдань над егоїстичними інтересами індивіда відображає німецька історична школа в особі Вільгельма Рошера, Бруно Гільдебранда, Карла Бюхера та інших.

Вчений зазначає, що у давні часи не було розрізнення між поняттями держави та суспільства. Наприклад, Конфуцій ототожнював державу із великою родиною, а імператора відповідно із батьком народу. А у Перській імперії цар вважався посланцем верховного бога, що покликаний виконувати його волю на землі. Загалом характерною рисою імперій стародавніх часів є сприйняття влади царя через призму релігії. [1]

В античному суспільстві держава була засобом вираження інтересів та потреб вільних громадян. Древні Афіни є одним із найбільш показових прикладів формування державності. Поява приватної власності стала причиною обміну і перетворення продуктів на товари. Тепер виробники виготовляли продукцію не безпосередньо для себе, а задля обміну, так, виникли можливості для використання продукту проти самого ж виробника та експлуатації. Купівля-продаж землі, поділ праці на землеробство, ремесло, торгівлю та судноплавство призвели до змішання членів фратрій і племен між собою. Важливим кроком було утвердження центрального управління в Афінах та делегування вирішення найважливіших справ до загальної ради, так, відбулося злиття греків в єдиний народ. Тоді ж відбувся поділ всього народу на три класи незалежно від роду, фратрії чи племені: благородних, землеробів та ремісників. Потім з'явилися гроші, а разом з ними кредитори, боржники, та примусове повернення боргів. [3]

Через поглиблення поділу праці виникали нові соціальні групи поза родовим устроєм об'єднані спільними інтересами, для захисту останніх необхідні були спеціально створені органи та установи. Крім того,

постійно зростало число рабів, що теж вимагало зовнішнього контролю.

При Солоні в організацію управління була введена приватна власність: тепер правами та обов'язками громадяни наділялися відповідно до величини їх земельних володінь. Суспільство поступово виростало із родового ладу, натомість утворювалась держава, де заможні класи витісняли кровні об'єднання.

Останньою краплею в нівелюванні родового укладу стала революція Клісфена в 509 до н.е. Він увів організацію управління, яка повністю ігнорувала поділ на чотири древні племена відповідно до родів і фратрій, натомість поділ був здійснений за територією постійного місця проживання. [3]

На думку С. Рябова, головною категорією політичної науки є влада. Вчений вважає, що поняття влади та панування не є тотожними, адже одними із найважливіших ознак влади є її авторитетність, обґрунтованість та легітимність, а сама політика є постійним доведенням чиеїсь авторитетності. За визначенням Рябова владою є певне підпорядкування і впорядкування воль підвладних, формування такої залежності, коли людина поступається владній настанові не зі страху, не з розсудливості, а із власної волі, внаслідок усвідомлення необхідності. [2]

На перших порах існування людства влада була розосереджена у всій сукупності співплемінників. Саме плем'я було владою, концентрованим вираженням спільних інтересів. Проте поступово відбувалося відокремлення влади в окремий апарат її функціонування. Спочатку орієнтирами такого відокремлення та підпорядкування були звичаї та традиції, а пізніше моральні норми, закони, ідеї.

Також Сергій Рябов розрізняє державну (правову) та політичну (партійно-ідеологічну) владу. Адже державна влада є імперативною, її суб'єктом є усе суспільство.

Натомість політична влада поширюється лише на відповідну політичну організацію, а також регламентується конституцією країни та законодавством, тобто не є повністю суверенною. [2] Усі відмінності між цими двома формами влади продемонстровані у наступній таблиці

Таблиця 1

Відмінності між державною та політичною владою

Державна влада	Політична влада
Усезагальність	Корпоративна частковість
Обов'язковість настанов, аж до використання каральних органів	Морально-ідеологічна імперативність, владавпливу
Суверенність	Регламентованість конституцією та законами
Територіально організована	Екстериторіальна, регіональна або міжнародна сфера впливу
Межа компетенції – державний кордон і громадянське суспільство	Межа – сфера впливу іншої партії, політичної сили
Альтернатива - безвладдя	Альтернатива – влада іншої ідеї, опозиції
Законовідповідність	Суб'єктивна доцільність
<i>Мета – суспільні справи</i>	<i>Мета – перемога «своїх»</i>

Джерело: [2]

Державна влада зосереджується у нечисленного прошарку населення, що іменується елітою. Так, у кінці 19 століття з'явилися теорії елітизму, поштовхом для розвитку яких стала критика теорії демократії. Наприклад, історик Л. Карсавін зазначав, що демократія по свої суті є анархічною і єдиним керуючим політичним елементом в такій державі є бюрократія. А. Р. Міхельс говорив про неможливість існування демократичного суспільства, адже воно неминуче тяжіє до перетворення в олігархічне. Великий внесок у розвиток даної теорії зробили Н.

Макіавеллі, Ф. Ніцше, Гаetano Моска, Вільфред Парето, Роберт Міхельс та інші. [6]

На думку Г. Моска, «правлячий клас» прагне монополізувати владу в своїх руках, передаючи титули та багатство по спадковості. Проте з часом таке «закрите» життя еліти призводить до її виродження та суспільного застою. Саме тому рано чи пізно відбувається якісне поновлення правлячого класу за рахунок представників інших верств населення. Так, суспільство зберігає стабільність в управлінні.

Варто зазначити, що сам Моска не вживає терміну «еліта», натомість послуговується лише поняттями «політичного класу» та «правлячого класу». Заслуга введення в науковий обігу терміну «еліта» належить В. Парето. Він вважає, що еліта володіє специфічними характеристиками, як от інстинкт комбінації, вміння переконувати та передбачати. Проте у суспільстві завжди існує «контреліта» - люди, що володіють такими ж характеристиками і у зручний момент часу готові зайняти лаври елітного суспільства. Дослідник описує «закон циркуляції еліт» - у поступальній формі або шляхом революції періодично відбувається трансформація рядів еліти, таким чином керуючу позицію можуть зайняти більш достойні, забезпечуючи соціальну рівновагу. Також Парето виділив два типи еліт залежно від методів їх керування: еліта лисиць – використовує переважно лавірування, обман; еліта левів – використовує силові методи впливу.

Р. Міхельс описує «залізний закон олігархізації», коли будь-яка організаційна система вимагає керуючого апарату, що неминуче перетворюється на олігархію. [6]

На основі наукових напрацювань Г. Моска та Р. Міхельса сформувався макіавеллівський підхід до аналізу еліти, в основі якого:

- визнання невідтворюваності елітарності будь-якого суспільства

- еліту розглядають як тих, хто отримують матеріальні та нематеріальні цінності в максимальному розмірі

А на основі ідей Парето розвинувся альтернативний підхід до розуміння еліти – ціннісний. Відповідно до останнього елітою вважається прошарок суспільства, що турбується про суспільне благо, володіє моральними та інтелектуальними якостями та обирається за результативністю діяльності. Наприклад, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет найважливішою властивістю еліти вважав – відповідальність, а О. Конт – раціональність.

Політологи виділяють також структурно-функціональний підхід до розуміння феномену існування еліти як необхідності виконання нею функції управління.

Крім цього через синтез теорій елітизму та демократії сформувалися теорії так званого демократичного елітизму, що були розвинуті завдяки М. Веберу, Й. Шумпетеру, С. Ліпсету, Р. Далю та Дж. Сарторі. В даному підході під демократією розуміють владу еліти, що підтримується народом або ж поліархію, що утворюється шляхом селекції найбільш «достойних» через виборчу систему.

У другій половині 20 століття крім теорій щодо сутності еліти, сформувалися і теорії щодо її складу: концепція плюралізму еліт та критична концепція еліт.

Згідно з першою еліта складається з кількох елітарних груп, що є наслідком існування різних соціальних груп: економічних, професійних, демографічних, релігійних. Кожен прошарок суспільства має свої політичні інтереси і відповідно виділяє для себе елітарну групу, яка б представляла та лобювала їх. Між групами еліти постійно існує жорстка конкуренція, що перешкоджає зосередженню влади в одних руках, а самі групи є «відкритими» для найбільш амбіційних та завзятих.

Протилежні ідеї в особі Річарда Райта Міллса висуває друга концепція. Еліта, на його думку, є однорідною і складається з політиків, представників бізнесу та військових. Елітне коло є «закритим», а інтереси в межах цього кола зазвичай є єдиними. Схожий стиль життя, система цінностей, шлюбні та дружні зв'язки, аристократичні клуби та навчальні заклади сприяють цьому. [6]

С. Рябов зазначає, що поділ влади забезпечує її рівновагу, а отже існування політичних свобод, правової організації суспільства та держави. За словами Шарля-Луї Монтеск'є влада творити закон, виконувати настанови загальнодержавного порядку та судити злочини не можуть бути зосереджені в руках однієї особи, адже тоді б суспільства не існувало. Тобто ефективна та незалежна структура влади може бути досягнута лише на основі наявності представництва усіх верств, поділу її функцій на гілки та відповідних інституцій. [2]

На думку Сергія Рябова, найбільш показовим прикладом дієвої структури влади є Сполучені Штати Америки, де президент, уряд, конгрес, Верховний суд, губернатори штатів та місцеві легіслатури формуються у різні строки, що якнайкраще дозволяє забезпечити незалежність органів влади та систему стримання та переваг.

Серед ознак політичності вчений виділяв:

- Здійснення реальних справ, задоволення потреб життя
- Зовнішнє мотивування цих дій, прагнення довести свою авторитетність, право на представництво загального інтересу. [2]

Загалом політку С. Рябов пояснював як суперечливе явище, що містить протиборство різних соціальних груп, але в той же час і узгоджує їх інтереси, зберігає цілісність суспільства. Перш за все основним завданням політики є

встановлення та підтримання порядку в суспільстві та розв'язання суспільних протиріч, а боротьба та суперництво є лише засобом досягнення забезпечення життєдіяльності суспільства.

Політичність український політолог ідентифікує як прагнення здійснити обмежений інтерес якоїсь спільноти, подаючи його як загальнозначимий, як такий, що стосується всіх, а значить є обов'язковим та необхідним. [2]

Насьогоднішній день існують різні, часто протилежні думки політологів, істориків, соціологів, філософів та економістів щодо держави як такої та її ролі у суспільному житті. Наприклад, Микола Бердяєв писав, що без законодавчої системи, що забезпечується державою, людство би повернулося до тваринного стану; людина не може жити поза державою та обов'язково повинна підпорядковуватися закону.[2] Основоположники теорії «суспільної угоди» вважали державу проти природною, Фрідріх Енгельс говорив про державу як джерело несправедливості та насилля. Проте, саме через обмеження свобод одного індивіда держава може гарантувати ті ж самі свободи усім іншим індивідам. Звідси і загальновідома фраза, що часто використовують в політичних дискусіях «Свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншого». В економічній теорії теж існують різні підходи щодо інтерпретації функції держави. Так, класики вважають, що держава повинна бути «нічним сторожем», тобто забезпечувати правову базу, безпеку громадян, захист приватної власності та виконання контрактів. Це фактично означає виконання лише базових функцій та відсутність зовнішнього активного втручання держави. Лише у 20 столітті із розвитком профспілкового та робітничого руху, формуванням середнього класу з'являються альтернативні ідеї, висловлені американським економістом Джоном Мейнардом Кейнсом у праці

«Загальна теорія зайнятості, процента та грошей». Останній висловив позицію про необхідність державного регулювання. В історичному контексті це пов'язано з кризою 1929-1933 років, так званою «Великою Депресією, та «новим курсом Рузвельта», що був спрямований на усунення безробіття, монополізму та інших кризових явищ. [7] Проте вже у 70-х роках 20 століття панування кейнсіанства як єдино істинної теоретичної концепції закінчилося, а на зміну прийшов плюралізм думок щодо необхідності та міри втручання держави у різні сфери суспільного життя.

Отже, у цій роботі було розглянуто ідейні погляди доктора філософських наук, викладача кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянської академії» Сергія Рябова щодо масштабного розділу дослідження політичної науки - теорії держави, політики та влади. Варто зазначити, що його роботи зачіпають й інші не менш цікаві сфери політології такі, як громадянське суспільство та політична культура, особливості громадянської освіти та інститут виборів. Дуже часто трапляється, що наукові надбання українських вчених або ж вчених інших нерозвинених країн залишаються недооціненими. Так сталося, наприклад, з українським економістом Туганом Барановським, ім'я якого незаслужовано практично не згадується у світовій економічній літературі, або ж з польським економістом 20 століття Міхалом Калецьким, ідеї якого є більш прогресивними за сучасні загальноновизнані економічні концепції. Тож, завданням української молоді є вивчення праць національних вчених попередніх поколінь, їх розвиток та представлення широкому загалу на світовому рівні.

Список використаної літератури

1. Рябов С. Г. Політична теорія держави / Сергій Геннадійович Рябов. – Київ: "Тандем", 1996. – 240 с.

2. Рябов С. Г. Основи теорії політики / С. Г. Рябов, М. В. Томенко. – Київ: Тандем, 1996. – 192 с.
3. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави. // Маркс К., Енгельс Ф. – Збір. тв. 2-е вид. – Т. 21.
4. Іванов В. Теория государства [Електронний ресурс] / Віталій Іванов – Режим доступу до ресурсу: <https://id.hse.ru/data/2010/11/13/1209515707/%D1%B0%201.pdf>.
5. Социальное неравенство [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/socialnaya-struktura.html>.
6. Юрій М. Ф. Політологія [Електронний ресурс] / М. Ф. Юрій // Дакор. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part5/1201.htm.
7. Роль держави у ринковій економіці. Державне регулювання економіки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://pidruchniki.com/1350082638097/politekonomiya/rol_derzhavi_rinkoviy_ekonomitsi_derzhavne_regulyuvannya_ekonomiki.

Побережник Гліб

Громадянське суспільство та політична культура

У статті розглянуто поняття та стан громадянського суспільства та політичної культури використовуючи науковий доробок дослідника Рябова С.Г. Досліджуючи особливості, проблематику та актуалізації цих термінів в Україні, був побудований причино-наслідковий ланцюг проблематики громадянського суспільства та політичної культури. В статті подається переосмислення наукової діяльності дослідника та запропоновані приклади популяризації досліджень автора.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська ідея, політична культура, політична система суспільства, вибори, опозиція.

Актуальність: Громадянське суспільство та політична культура з плином часу втрачає власну винятковість та беззаперечність. Минуле та сьогоденність демонструють кожен раз все більше лазівок у раніше цілісній та